

Van impliciete naar expliciete sociologie

Een terugblik op Max Weber

Egbert Tellegen

SOC 13 (2/3): 253–264

DOI:10.5117/SOC2017.2/3.005.TELL

Inleiding

Op 31 mei 2018 is het vijftig jaar geleden dat ik in Utrecht promoveerde op een proefschrift, getiteld *De sociologie in het werk van Max Weber* (Tellegen 1968). Al tijdens mijn studie werd ik door Webers werk geboeid en schreef ik er mijn doctoraalscriptie over. In 1964 was ik zowel in Duitsland als in Nederland aanwezig bij herdenkingsbijeenkomsten ter gelegenheid van het feit dat Weber honderd jaar geleden geboren werd. Vooral het congres in Heidelberg met duizend deelnemers was een bijzondere gebeurtenis. Wie daar niet allemaal bijeen waren: Theodor Adorno, Raymond Aron, Ralf Dahrendorf, Jürgen Habermas, Herbert Marcuse, Talcott Parsons, Helmuth Plessner en vele andere prominenten van toen. Bij mijn weten is er nooit een andere socioloog zo massaal herdacht en rechtvaardigt dit wel de benaming van Weber als ‘vader’ van de sociologie. In dit artikel verdiep ik me opnieuw in de wijze waarop Weber de sociologie vorm gaf en wat zijn werk nu nog voor de sociologie kan betekenen.¹

Impliciete sociologie (1889-1909)

Misschien verbazen lezers die Max Weber (1864-1920) wel als een klassieke socioloog kennen, maar zijn werk niet zelf bestudeerd hebben, zich over de titel van mijn proefschrift van toen. Ze vinden wellicht dat iemand dan ook wel een boek over ‘het voetbal in de sportieve loopbaan van Johan Cruyff’ zou kunnen schrijven. Weber was toch een socioloog en waarom moet dan

nog de plaats van zijn sociologie in een groter geheel worden bepaald? De werkelijkheid is toch wat ingewikkelder.

Sociaalhistorische studies

Weber heeft nooit sociologie gestudeerd. Hij begon zijn academische studie in 1882 in Heidelberg met rechten als hoofdvak en daarnaast de vakken geschiedenis, economie en filosofie. Qua professie was hij na zijn studie aanvankelijk in de eerste plaats jurist en later econoom. Zijn proefschrift ging over de middeleeuwse handelsmaatschappijen (Weber 1924a[1889]) en zijn *Habilitationsschrift* (in Duitsland nodig voor het verkrijgen van het universitaire doceerrecht) over de Romeinse agrarische geschiedenis (Weber 1891). Dat hij over dergelijke onderwerpen schreef heeft zowel te maken met een bij hem van jongs af aan bestaande sterke historische belangstelling, als met het in het Duitsland van zijn tijd bestaan van invloedrijke 'historische scholen' in de rechtswetenschap en economie. Als gemeenschappelijk kenmerk van beide historische scholen kan hun verzet tegen het West-Europese rationalisme worden genoemd. Voor de juristen werd dat belichaamd door het voornamelijk Franse natuurrecht en voor de economen door de overwegend Engelse klassieke economie. Tegenover de deductieve, uit 'de menselijke natuur' afgeleide, rechtswetenschap en economie werd in Duitsland een inductieve wetenschapsbeoefening gesteld. Deze streefde er naar kennis te vergaren van het naar plaats en tijd variërende historisch gegroeide recht en economisch leven.

Weber hield zich voor de eeuwwisseling ook al met actuele maatschappelijke ontwikkelingen bezig. In het kader van de 'Verein für Sozialpolitik' werkte hij mee aan onderzoek naar de levensomstandigheden van Duitse landarbeiders. Weber nam daarbij het gedeelte over de levensomstandigheden ten oosten van de Elbe voor zijn rekening. Daar voltrok zich in die tijd de overgang van feodale naar modern-kapitalistische verhoudingen (Weber 1924b[1894]). Hij schreef daarnaast over het functioneren van beurzen (Weber 1924c[1894]). Ook bij de studie van eigentijdse verschijnselen als de situatie van de landarbeiders en het beurswezen besteedde hij veel aandacht aan historische ontwikkelingsprocessen. Weber verdiept zich in zijn verschillende historische studies in veelomvattende differentiatie- en integratieprocessen. Zijn proefschrift beschrijft hoe de hedendaagse vennootschap onder firma ontstond toen de oorspronkelijke eenheid van wonen, produceren en handeldrijven in de huisgemeenschap teloor ging. In zijn studie over de Romeinse agrarische geschiedenis brengt hij het ontstaan van het onderscheid tussen privaat- en publiekrecht in verband met het verdwijnen van de oorspronkelijke plattelandssamenleving. De

opkomst van de beurs wordt geschetst tegen de achtergrond van de toenemende arbeidsverdeling en het ontstaan van de steden. In het oosten van Duitsland constateert Weber ook al een differentiatieproces, waarbij de bedrijfsgemeenschap haar feodale en publiekrechtelijke eigenschappen verliest. Webers studie over de Romeinse agrarische geschiedenis bevat verwijzingen naar de Oost-Duitse situatie die hij tezelfdertijd bestudeerde. Er voltrok zich in de Romeinse tijd hetzelfde proces als in het oosten van Duitsland in Webers tijd, maar dan in de omgekeerde richting. In de keizer-tijd begonnen de landgoederen vroeger afgesplitste werkzaamheden terug te nemen. De positie van de steden werd daardoor aangetast en voor de staat werd het heffen van belasting steeds moeilijker. Het verval van het rijk was volgens Weber de onontkoombare politieke consequentie van deze economische veranderingen. Pas in de middeleeuwen werd die ontwikkeling omgekeerd en kwam er opnieuw een differentiatieproces op gang.

Religie en economische ethiek

Van alle historische studies van Weber kreeg *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, dat in 1905 in de vorm van tijdschriftartikelen verscheen, de grootse bekendheid (Weber 1947[1905]). Kenmerkend voor de 'kapitalistische geest' is volgens Weber enerzijds de nooit aflatende drang tot economische expansie en anderzijds de ascetische instelling ten opzichte van de vruchten van de eigen arbeid. Die worden niet in de eerste plaats voor consumptie maar voor investeringen benut. De 'kapitalistische geest' is de tegenpool van 'traditionalisme', dat de productiemethoden en het productieniveau aan vaste regels bindt en de arbeidsresultaten voornamelijk voor consumptieve doeleinden gebruikt. Diezelfde combinatie van expansie en onthouding is in het protestantisme terug te vinden en door Weber in dit geval met de term 'innerweltliche Askese' aangeduid. Weber heeft de protestantse ethiek niet alleen met de 'ausserweltliche Askese' van katholieke monniken vergeleken, die al het heil van een toekomstig buitenaards bestaan verwachtten, maar, in studies die vanaf 1916 onder de titel *Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen* (Weber 1963[1921]) verscheenen, ook met de ethiek van verschillende Aziatische religies. Boeddhisme en hindoeïsme zijn wel ascetisch maar niet werelds gericht. Het confucianisme heeft met het protestantisme de 'innerweltliche' oriëntatie gemeen, doch is niet ascetisch. Er is volgens Weber nog een ander verschil tussen het protestantisme en de Aziatische religies die hij bespreekt. Het protestantisme heeft volgens Weber een universalistische moraal die gelijkelijk voor de omgang met alle mensen geldt. (Dat hebben onze slavenhandelaars met hun VOC-mentaliteit wel eens vergeten, ET). Daarentegen stimuleert

het confucianisme de aanpassing aan de naaste omgeving. Het Indiase kastesysteem bindt alle leefregels aan het wel of niet behoren tot een bepaalde kaste. Het jodendom kent een scheiding tussen een binnen- en een buitenmoraal voor de omgang met respectievelijk joden en anderen. Die universalistische moraal van het protestantisme was een voorwaarde voor het met iedereen zaken kunnen doen dat essentieel is voor het moderne kapitalisme.

Er is wel een groot verschil tussen Webers studie over de protestantse ethiek en de latere studies over Aziatische godsdiensten. Terwijl in die eerste studie nauwelijks iets wordt geschreven over de West-Europese samenleving waarin het protestantisme tot ontwikkeling kwam, zijn de latere studies eerder studies van de Indiase, Chinese en Palestijnse samenleving dan van de aldaar florierende religies. Het niet ontstaan van kapitalisme in die samenlevingen, dat Weber wilde verklaren, wordt door hem niet alleen uit religieuze factoren verklaard. Zo gaat Weber in zijn studie over China uitvoerig in op het aldaar ontbreken van zelfstandige steden en een bijbehorende burgerij. Er was geen tussenlaag tussen de van bovenaf opgelegde patrimoniale bureaucratie en de bloedverwantschapsgroepen, waartoe men behoorde. Beide stonden de ontwikkeling van een kapitalistisch bedrijfsleven in de weg. De patrimoniale bureaucratie deed dat door de kansen die ze bood aan politieke vermogensaccumulatie en haar 'onberekenbare' handelen. De vergaande autarkie van de bloedverwantschapsgroepen belemmerde de ontwikkeling van een vrije goederenmarkt en een vrije arbeidsmarkt. De studies over Aziatische gebieden en hun religies zijn na 1909 verschenen. Ze zijn later in de drie delen van de *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* terecht gekomen, waarvan Weber zelf nog de uitgave van het eerste deel heeft verzorgd. Hij verwijst daarin ook incidenteel naar het gebruik van begrippen in zijn nog te bespreken boek *Wirtschaft und Gesellschaft*. Maar van zijn nieuwe, uitdrukkelijk sociologische, benadering van de sociale werkelijkheid zoals die na 1909 in *Wirtschaft und Gesellschaft* vorm kreeg is in de drie delen van zijn *Religionssoziologie* verder niets te merken.

Wetenschapstheorie en politiek

Vanaf 1903 sloot Weber in een aantal wetenschapstheoretische studies aan bij de discussie die in het Duitsland van zijn tijd gevoerd werd over de eigenaardigheden die de geestes- of cultuurwetenschappen doen verschillen van de natuurwetenschappen.² Aan die discussie zijn in het bijzonder de namen van Wilhelm Dilthey (1833-1911) en Heinrich Rickert (1863-1936) verbonden. Pas vanaf 1913 hadden zijn geschriften op dit terrein uitdrukkelijk betrekking op de sociologie. Het verhaal wordt eentonig, maar ook Webers

vele, niet zelden polemische, geschriften over politieke onderwerpen van vóór en na de eeuwwisseling heeft hij nooit als sociologische publicaties gepresenteerd.³

Verzwijgen en verwerpen van de sociologie

Wat mij betreft zijn Webers hiervoor besproken studies over historische en eigentijdse sociale verschijnselen duidelijke voorbeelden van een sociologische benadering van de door hem bestudeerde juridische, economische en religieuze fenomenen. Maar het was een impliciete sociologie. Zelf beschouwde Weber zich vóór 1909 niet als socioloog. Hij liet zich over dat vak zelden en dan nog meestal spottend uit. De naam van zijn beroemde tijdgenoot Emile Durkheim (1858-1917) die in 1895 zijn boek *Les règles de la méthode sociologique* publiceerde en in 1896 het tijdschrift *L'Année sociologique* stichtte, is in zijn hele oeuvre niet terug te vinden. Zelfs de expliciet sociologische geschriften van zijn beroemde tijdgenoot Georg Simmel (1858-1908), met wie hij persoonlijk contact had, worden in Webers werk niet genoemd. Wat Weber in zijn tijd als sociologische teksten onder ogen kreeg, leek hem neer te komen op onaanvaardbare simplificaties. Sociologie werd gepresenteerd als 'wetenschappelijke' geschiedenis. De Franse grondlegger van de sociologie Auguste Comte (1798- 1857) werd er in Duitsland als de vertegenwoordiger bij uitstek van beschouwd. Historische onderzoekers in Duitsland meenden dat hun werk superieur was aan de simplistische schemata van de Franse 'sociologische' geschiedschrijving. Ook een bezoek aan het Belgische sociologische instituut Solvay resulteerde in een afwijzende reactie. Weber schreef na afloop een vernietigende kritiek op de aldaar ontwikkelde 'energetische' cultuurtheorieën (Weber 1951a[1909]).

Expliciete sociologie (1909-1920)

Dat Weber zich in het laatste decennium van zijn leven wel als socioloog beschouwde heeft verschillende oorzaken.

Waardevrije wetenschapsbeoefening

Weber schreef al vanaf 1904 over het belang van objectieve wetenschapsbeoefening. In 1909 was hij een van de oprichters van de 'Deutsche Gesellschaft für Soziologie'. Hij verwachtte dat deze vereniging ruimte zou bieden aan 'waardevrije' wetenschapsbeoefening met name op het gebied van het

sociaal onderzoek. Tot dan toe werd het sociaal onderzoek voornamelijk verricht vanuit de per definitie politieke ‘Verein für Sozialpolitik’. Waardevrije wetenschapsbeoefening is een bescherming van wetenschappelijke kennisvorming tegen aan waarden gebonden opvattingen die de toets van het wetenschappelijk onderzoek niet kunnen doorstaan. Anders en hedendaags gezegd: als een verdediging van de wetenschap tegenover het idee van *fact-free politics*. Maar Webers pleidooien voor waardevrije wetenschapsbeoefening dienden niet alleen om de wetenschap tegen waarden te beschermen, maar omgekeerd ook om waarden tegen de wetenschap te beschermen. Weber ging het ook om wat de ‘wetenschapsvrijheid’ van waarden zou kunnen worden genoemd. Weber richtte zich tegen een ‘wetenschappelijke’ economie die in feite neerkomt op een ideologische rechtvaardiging van bepaalde economische belangen. Ten behoeve van ‘de economie’ werden Poolse arbeidskrachten naar het Oost-Duitse platteland gehaald. Weber verzette zich daartegen omdat daardoor de Duitse zeggenschap over dit gebied in gevaar zou komen. Met zijn opvatting van waardevrije wetenschapsbeoefening zou hij thans de wijze waarop economen met de flair van wetenschappelijkheid over het ‘goed’ en ‘slecht’ gaan met of het ‘herstellen’ van ‘de economie’ spreken en schrijven kunnen bestrijden. Dat is volstrekt in strijd met wat hij onder waardevrije wetenschapsbeoefening verstond.

Zijn lidmaatschap van de Duitse sociologische vereniging duurde maar drie jaar. In 1912 werd het door hem beëindigd. Hij ergerde zich eraan dat men zich niet aan het uitgangspunt van waardevrije wetenschapsbeoefening hield. Maar het einde van het lidmaatschap had ook te maken met een rechtszaak van hem tegen een krant waardoor hij niet meer leiding kon geven aan het door de vereniging gestarte onderzoek naar het functioneren van de pers. Aan zijn activiteiten als socioloog kwam daarmee echter geen einde.

Sociaal handelen als object van de sociologie

In hetzelfde jaar 1909 waarin Weber medeoprichter werd van de ‘Deutsche Gesellschaft für Soziologie’, nam hij de taak op zich om een sociaaleconomisch handboek in vele delen en getiteld *Grundriss der Sozialökonomik* te redigeren. Hij zou daarvan de helft van het derde deel zelf schrijven. Het langdurige werk aan zijn bijdrage werd tussen 1914 en 1919 door andere werkzaamheden onderbroken en was bij zijn dood in 1920 onvoltooid.

Dit boek, dat na zijn dood onder de titel *Wirtschaft und Gesellschaft* werd gepubliceerd (Weber 1956[1922]), biedt vooral in het eerste deel een volkomen andere benadering van de sociaalhistorische werkelijkheid dan de eerdere studies van Weber. Het verschil zit hem in de, vergeleken met die eerdere studies, abstracte en niet tijds- en plaatsgebonden

behandeling van sociale verschijnselen en in de nadruk op het (kunnen) begrijpen ('Verstehen') van het handelen van mensen. De sociologische categorieënleer begint met een definitie van sociologie die sociaal handelen duidend begrijpen ('deutend Verstehen') en daardoor in zijn afloop en zijn werkingen oorzakelijk verklaren wil. 'Sociaal handelen' wordt daarna gedefinieerd als handelen dat op het handelen van anderen betrokken is. Weber behandelt allerlei verschijnselen die het sociale handelen kunnen reguleren, zoals gebruiken en zeden, rechtsregels, geloofsovertuigingen, organisaties (zoals verenigingen) en verschillende vormen van gezag (die hij onderscheidt in legaal, traditioneel en charismatisch gezag). In het tweede deel van *Wirtschaft und Gesellschaft* zijn er meer overeenkomsten met de vroegere studies zoals in hoofdstukken over de geschiedenis van de stad en de staat.

Wat bracht Weber er toe om, volkomen in tegenstelling tot zijn vroegere studies, vooral in het eerste deel van *Wirtschaft und Gesellschaft* zo abstract en tijdloos over sociaal handelen als object van de sociologie te schrijven? Een belangrijke drijfveer daarbij was Webers al langer bestaande weerstand tegen wat hij 'Kollektivbegriffe' noemde, waaraan hij in dit werk vorm wist te geven. In de eerder genoemde historische scholen in de rechtswetenschap en de economie bestonden er grote verschillen tussen een meer speculatieve en een meer positivistische studie van het verleden. Weber was duidelijk een aanhanger van de laatstgenoemde richting. Hij stelde zich als doel allerlei speculatieve interpretaties van de sociale werkelijkheid af te breken. Uiteenlopende zaken als het geloof aan een 'Volksgeist' die zich aan iedere causale verklaring onttrekt en aan universele ontwikkelingsfasen die iedere samenleving zou doorlopen, moesten het daarbij ontgelden. Wat daarna overblijft is een chaotische werkelijkheid waarin allerlei factoren kunnen bevorderen dat de kans toeneemt dat er volgens min of meer vaste patronen gehandeld wordt. Weber is onder andere bekend om wat hij over het fenomeen bureaucratie schreef. Maar voor hem was dat niet een 'ding', maar een 'ideaaltype' dat aangeeft hoe er, als gevolg van bepaalde omstandigheden, min of meer gehandeld kan worden.

Wat is nu de verbindingschakel tussen enerzijds de historische ontwikkelingsprocessen uit de eerste studies en de abstracte benadering van sociaal gedrag in *Wirtschaft und Gesellschaft*? Dat is de voorspelbaarheid ('Berechenbaarheid') van de sociale werkelijkheid die voor de ontwikkeling van het moderne kapitalisme onmisbaar is. In verschillende studies heeft Weber achtereenvolgens historisch en systematisch onderzocht hoe voorspelbaar handelen dat het kapitalisme mogelijk maakt tot stand komt.

Maar alleen in *Wirtschaft und Gesellschaft*, zijn laatste werk, deed hij dat op een abstracte wijze die het sociaal handelen als uitgangspunt heeft en alleen daar is de sociologie duidelijk te onderscheiden van de sociale geschiedenis uit zijn eerdere studies.

Impliciete versus expliciete sociologie

Het is volstrekt legitiem om, zoals ook uitbundig is gebeurd, op de expliciete sociologie van *Wirtschaft und Gesellschaft* voort te bouwen. Talcott Parsons (1902-1979) deed dat al ruim tachtig jaar geleden (Parsons 1949[1937]). Hij was de grondlegger van het structureel-functionalisme en in die traditie past ook het bekende Nederlandse boek *Moderne sociologie* van J.A.A. van Doorn en C.J. Lammers (1959). Het lijkt me vanzelfsprekend dat studenten in de sociologie leren hoe uit incidentele contacten stabiele relaties en organisaties ontstaan en hoe die onder andere door sociale controle versterkt en door het ontbreken daarvan verzwakt kunnen worden. Iedere student in de sociologie dient te leren zich op een dergelijke systematische wijze in de sociale werkelijkheid te verdiepen. En daarbij kan de expliciete sociologie van Weber uit *Wirtschaft und Gesellschaft* nog altijd een, zij het vrij moeilijk toegankelijke, bron van inspiratie zijn.

Toch wil ik hier graag vooral aandacht voor de impliciete sociologie van Weber vragen. Ook dat is lang geleden al door andere sociologen gebeurd. In Nederland was de Groningse hoogleraar in de sociologie P.J. Bouman (1902-1977) een bewonderaar van het werk van Weber en meer een navolger van zijn impliciete dan van zijn expliciete sociologie (Bouman 1953). Een ander voorbeeld is de Amerikaanse socioloog Reinhard Bendix (1916-1991) (Bendix 1962).

Kapitalisme: toen en nu

Webers impliciete sociologie heeft evenals zijn expliciete sociologie, maar op een heel andere wijze, bovenal de maatschappelijke voorwaarden voor het ontstaan en functioneren van de kapitalistische economie als onderwerp. Hij is wat betreft de appreciatie van het kapitalisme vaak als de tegenhanger van Karl Marx (1818-1883) beschouwd. Maar ze zijn het eens over de geweldige historische vooruitgang die dit economisch stelsel met zich mee heeft gebracht. Marx schrijft daarover met zijn strijdmakker Friedrich Engels (1820-1895) in het Communistisch manifest van 1848: 'De bourgeoisie heeft in haar nauwelijks honderd jaar oude klassenheerschappij massaler en kolossaler productiekrachten geschapen dan alle voorafgaande generaties tezamen' (geciteerd in Tellegen 2014: 61). Toch is Marx

de beroemdste criticus van het kapitalisme geworden. Weber beschreef hoe het kapitalisme zich kon ontwikkelen door het slechten van allerlei sociale belemmeringen. Bij hem is weinig te vinden over de schadelijke effecten van de kapitalistische economie in de vorm van verpaupering van de arbeidsklasse.

Vanaf de negentiende eeuw zijn er op grote schaal pogingen ondernomen om het kapitalisme aan banden te leggen of zelfs te vernietigen. Onder inspiratie van Marx en Engels werden na 1917 en daarna vanaf 1945 in Oost- en Centraal-Europa kapitalistische economieën vervangen door van staatswege gestuurde centraal geleide volkshuishoudingen. Hetzelfde gebeurde onder andere in China. In West-Europa streefden sociaaldemocraten ernaar het kapitalisme aan banden te leggen door een sterke invloed van de staat op de economie en christendemocraten probeerden hetzelfde te bereiken door het bevorderen van samenwerking van werkgevers en werknemers.

De val van de Berlijnse muur in 1989 en het einde van de Sovjet Unie in 1991 bracht een slag toe aan allerlei pogingen om het kapitalisme aan banden te leggen of zelfs omver te werpen. 'Het einde van de geschiedenis', dat wil zeggen de definitieve overwinning van de kapitalistische economie, werd geproclameerd (Fukuyama 1992).

In de 21ste eeuw worden echter weer allerlei initiatieven ontplooid om de kapitalistische economie aan banden te leggen. In de eerste plaats ten behoeve van de milieubescherming, maar ook ten bate van de bestrijding van inkomensverschillen in en tussen landen en als reactie op de kredietcrisis van 2008. Die ontwikkelingen doen denken aan wat Weber in zijn vroege sociaalhistorische studies over integratie- en differentiatieprocessen schreef. Bij hem ging het vooral om de verzelfstandiging van economische instituties die zich bevrijdden van allerlei knellende sociale banden. Nu gaat het, omgekeerd, er om de economie aan banden te leggen en een einde te maken aan de dominantie van de groei van commerciële productie en dienstverlening over allerlei andere belangen. Die huidige strevingen hebben echter weinig tot niets te maken met het marxistische ideaal van een tijdelijke dictatuur van het proletariaat die gevolgd wordt door een klasseloze maatschappij.

Doen, achterwege laten en dulden

Hoewel ik over het algemeen de impliciete sociologie van Weber uit zijn eerdere werken interessanter vind dan zijn expliciete sociologie uit *Wirtschaft und Gesellschaft*, kan ook dat boek voor hedendaagse sociologen nog een bron van inspiratie zijn. Voor mij geldt dat in het bijzonder voor een zeer korte en verder niet toegelichte passage op de eerste

bladzijde van *Wirtschaft und Gesellschaft*. Daar definieert Weber handelen, in een deel van een lange zin, als doen, achterwege laten of dulden (Weber 1956[1922]: 1). Wat een mooie omschrijving van de sociale werkelijkheid is dat! Zo gaat het in informele contacten. Je *duldt* dingen of gedragingen omdat ze je niet aangaan, niet interesseren of niet kunt beïnvloeden. Daar staat tegenover dat je allerlei dingen *doet* ten bate van jezelf of anderen. Maar de interessantste term van dit trio begrippen vind ik het *achterwege laten*. Iedereen weet dat je soms of vaak dingen die je kan doen beter achterwege kunt laten. Dat geldt niet alleen voor het informele sociale leven maar ook bij verschillende vormen van professioneel, beroepsmatig handelen. Een docent zal soms besluiten een leerling of een groep leerlingen maar eens niet een opdracht te geven, die hij of zij ze in andere omstandigheden wel zou geven. Een arts kan op grond van nieuwe wetenschappelijke kennis uit de vakliteratuur of uit eigen ervaring tot de conclusie komen dat bepaalde medicijnen die tot nu toe in een bepaalde situatie werden voorgeschreven, maar niet meer moeten worden voorgeschreven. En hetzelfde kan ook gezegd worden van een ingreep als een operatie. ‘Zorgvuldig handelen’ kan gedefinieerd worden als het afwegen van doen, achterwege laten en dulden. Dat is het uitgangspunt bij allerlei vormen van professioneel handelen. Maar waarom is dat niet het uitgangspunt in ‘de economie’? Waarom roept de directie van Schiphol niet op om, zowel vanwege de mondiale milieueffecten als de lokale congestieverschijnselen, het maken van vliegreizen zoveel mogelijk te beperken? Waarom wordt economische vooruitgang uitgedrukt in een indicator als de groei van het bruto binnenlands product? Daar kan van alles over worden gezegd maar niet dat het een resultante is van zorgvuldige afweging van doen, achterwege laten of dulden.

Er wordt al ongeveer een halve eeuw tevergeefs gefulmineerd tegen de groei van het bruto binnenlands product als indicator van vooruitgang. Maar pas nu begint in de Nederlandse politiek het streven om jaarlijks de ontwikkeling van de economie ook naar andere criteria te beoordelen veld te winnen. Er is in de Tweede Kamer een ‘Commissie brede welvaart’ die zich in de toekomst op de jaarlijkse Verantwoordingsdag voor het zomerreces zal uitspreken over de inhoud van de aan haar voorgelegde *Monitor brede welvaart* waarin economische ontwikkelingen aan méér criteria dan de jaarlijkse groei van de commerciële productie en dienstverlening zal worden getoetst.

Niet alleen op het niveau van de nationale politiek maar ook in afzonderlijke sectoren en bedrijven is het streven in opmars om ‘de economie’, die zich tot nu toe vrijwel ongehinderd kan ontplooiën, aan banden te leggen.

De rol van de sociologie

Het belangrijkste dat sociologen van de impliciete sociologie van Max Weber kunnen leren is dat de bestaande kapitalistische economie niet een onvermijdelijk natuurverschijnsel is, maar een historisch fenomeen dat eens is ontstaan en, zoals alle historische verschijnselen, ook wel eens weer zal verdwijnen.

Ik denk dat sociologen, geïnspireerd door Max Weber, bij het nadenken over een andere sociaaleconomische orde dan de kapitalistische van thans een prominente rol kunnen spelen. Het zal, anders dan bij Weber, niet zo zeer gaan om het bevrijden van de economie van knellende sociale beperkingen maar omgekeerd om het inbedden van de productie van goederen en het leveren van diensten in sociale verbanden waarin die getoetst worden aan criteria van zorgvuldigheid. Sociologen kunnen ontwerpers van dergelijke sociale verbanden zijn, wat iets anders is dan daarvoor actie te voeren. En Max Weber kan daarbij impliciet en expliciet nog steeds een bron van inspiratie zijn.

Noten

1. Sommige passages in dit artikel zijn – soms letterlijk – ontleend aan mijn proefschrift (Tellegen 1968) en aan een later verschenen artikel over Weber van mijn hand (Tellegen 1974).
2. Deze studies zijn later gebundeld in *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (Weber 1951b[1922]).
3. Webers politieke geschriften zijn gebundeld in zijn *Gesammelte Politische Schriften* (Weber 1958[1921]).

Literatuur

- Bendix, R. (1962) *Max Weber. An intellectual portrait*. New York: Doubleday Anchor.
- Bouman, P.J. (1953) *Sociologie. Begrippen en problemen*. Antwerpen: Standaard Boekhandel.
- Doorn, J.A.A. van en C.J. Lammers (1959) *Moderne sociologie. Systematiek en analyse*. Utrecht: Aula Boeken.
- Fukuyama, F. (1992) *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*. Amsterdam: Contact.
- Parsons, T. (1949[1937]) *The structure of social action*. Glencoe: The Free Press.
- Tellegen, E. (1968) *De sociologie in het werk van Max Weber*. Meppel: J.A. Boom en Zoon.
- Tellegen, E. (1974) Max Weber. In: L. Rademaker en E. Petersma (red.) *Hoofdfiguren uit de sociologie. 1. Klassieken*. Utrecht: Het Spectrum, 95-114.
- Tellegen, E. (2014) *Afscheid van het kapitalisme. Over de aarde en onze economische orde*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Weber, M. (1891) *Die römische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht*. Stuttgart: Ferdinand Enke.
- Weber, M. (1956[1922]) *Wirtschaft und Gesellschaft*. In M. Weber (red.) *Grundriss der Sozialökonomik*. Tübingen: J.C.B. Mohr, deel 3.
- Weber, M. (1924a[1889]) *Zur Geschichte der Handelsgesellschaften im Mittelalter*. In: M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 312-443.
- Weber, M. (1924b[1894]) *Entwicklungstendenzen in der Lage der ostelbischen Landarbeiter (1894)*. In: M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 470-507.
- Weber, M. (1924c[1894]) *Die Börse*. In: M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 256-322.
- Weber, M. (1947[1905]) *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. In: M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Tübingen: Mohr, 17-206.
- Weber, M. (1951a[1909]) *'Energetische' Kulturtheorien*. In: M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: Mohr, 400-426.
- Weber, M. (1951b[1922]) *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1958[1921]) *Gesammelte Politische Schriften*. Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1963[1921]) *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Tübingen: Mohr.

Over de auteur

Egbert Tellegen studeerde van 1955 tot 1962 sociologie in Utrecht en was achtereenvolgens lector sociologie en hoogleraar milieukunde aan de Universiteit van Amsterdam. Hij werkte na zijn pensionering in 1998 onbetaald nog vier jaar bij het Oost-Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam, eveneens vier jaar achtereenvolgens bij het Instituut voor Milieuvraagstukken en het Centrum voor Innovatie en Maatschappelijk verantwoord Ondernemen van de Vrije Universiteit en vervolgens zeven jaar bij de studierichting Milieuwetenschappen van de Universiteit Utrecht, waar hij eind 2013 zijn universitaire loopbaan beëindigde. Recent publiceerde hij onder andere: *Het utopisme van de drugsbestrijding* (Mets & Schilt, 2008), *Groene herfst. Een halve eeuw milieu* (Amsterdam University Press, 2010) en (met Huub Mous en Daan Muntjewerf) *Tegen de tijdgeest. Terugzien op een psychose (Candide, 2011)*.

E-mail: etellegen@upcmail.nl